

دیوان

عطار

شیخ فیاض الدین عطار نیشابوری

به تصحیح سعید نیسی

سرشناسه: عطار، محمدبن ابراهیم، ۹۵۳۷-۹۶۲۷ ق. Attar, Farid al-Din

عنوان قراردادی: دیوان

عنوان و نام پدیدآور: دیوان عطار / شیخ فرید الدین عطار نیشابوری؛
ویراستار کاظم عابدینی مطلق.

مشخصات نشر: تهران: کتابسرای میردشتی، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۶۰۸ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۱۰۴-۰-۵

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: شعر فارسی - قرن ۶ ق.

موضوع: Persian poetry - 12th century

رده بندی کنگره: PIR5035 ۱۳۹۶

رده بندی دیویی: ۲۳ / ۱ فا

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۳۴۱۰۳

دیوان عطار

شیخ فریدالدین عطار نیشابوری

به تصحیح سعید نفیسی

ویراستار: کاظم عابدینی مطلق

مدیر هنر: محمد متواضع

طرح و اجرا: روانه متواضع

لیتوگرافی: فرشته گویا

چاپ: ایبانه

تیراژ: ۵۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۱۰۴-۰-۵

ناشر: کتابسرای میردشتی

صحافی: نمونه

مدیر تولید: علی زارعی

کتابسرای میردشتی

تهران: خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، بعد از

تقاطع لبافی نژاد، پلاک ۱۱، تلفن: ۲ - ۳۸۵۴۹۰۶۶ - ۰۲۱

www.mirdashtibook.com . Info@mirdashtibook.com

فرهنگسرای میردشتی

مشهد: چهارراه لشکر، بزرگراه میدان ۱۰ دی، پاساژ دیدنیها

تلفن: ۳۸۵۴۹۵۱ - ۰۵۱، تلفکس: ۳۸۵۱۴۷۶۱ - ۰۵۱

www.mirdashtibook.com . Info@mirdashtibook.com

فهرست

۱۳	دیبچه
۲۳	سایه
۹۹	تجربیات
۱۰۹	فتوت نامه
۱۳	غزلیات
۵۲۹	شرح و معنی لغات دشوار
۵۷۳	مطلع الاشعار

دساح

یادآوری‌های پیرامون سفر به استاران سخنان سحرانگیز جان‌بخش فریدالدین عطار مرا برانگیخت. چاپ سوم از دیوان قصاید و غزلیات وی آماده‌کنم. هنگامی این اوراق برای چاپ آماده شد که مدام سفرهایی به آمریکا و اروپا و اتحاد شوروی پیش آمده به همین جهت، قسمتی از متن کتاب در غیاب من چاپ شد و از دقتی که ناشر این کتاب در تصحیح اوراق چاپخانه کرده است، خرسندم و اینکه کتاب تا اندازه‌ی سم‌علط از چاپ درآمده است. در بازگشت از این سفرها، کاری دشوار و وقتگیر داشتم که ناچار باید آن را انجام می‌دادم. به همین جهت این کتاب دیرتر از آنچه امیدوار بودم دست خوانندگان خواهد رسید.

در مقدمه‌ی چاپ اول که در ۱۳۱۹ منتشر شد - که هیچ‌یک از آن را نمی‌دانم - و در مقدمه‌ی چاپ دوم که در ۱۳۳۶ چاپ شد، نسخه‌هایی را که اثر عطار برای تدوین این کتاب تا آن زمان در دست داشتم، معرفی کردم و برای تکرار آن مطالب در اینجا دیگر ضرورتی نمی‌بینم. در کتاب جداگانه‌ی که به عنوان «جست‌وجو در احوال و آثار فریدالدین عطار نیشابوری» در ۱۳۲۰ منتشر نموده‌ام و نکات تازه‌ی را که پس از نشر آن کتاب یافته‌ام، در مقدمه‌ی چاپ دوم دیوان آورده‌ام.

هنگامی که چاپ سوم - یعنی چاپ حاضر - را آماده می کردم، چند مدرک تازه یافتیم که صد و شصت و یک بیت تازه از اشعار عطار در آن بود که در چاپ اول و دوم نبود. این مدارک به این گونه اند:

۱. نسخه‌یی از آثار عطار به شماره‌ی ۴۶۸۳ در کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی شامل اسرارنامه و برخی از غزلیات و مصیبت‌نامه و منطق الطیر. در باب اسرارنامه کاتب رقم کرده است: «تمام شد کتاب اسرارنامه به فرخی و فیروزی روز سه شنبه‌ی نوزدهم محرم سنه‌ی سبع و تسعین و ثمانمائه به رضه‌ی سبز که‌ی قدسیه‌ی مقدسه به قریه‌ی مهرآباد نیشابور بردست بسنده‌ی حیدر القاسمی و الغنی علی بن حیدر القاسمی والحمد لله رب العالمین و صلوا علی رسوله محمد و آله اجمعین».

در پایان غزلیات چنین نوشته است: «تم فی عشرين شهر جمادی الاول بقرب ترگازرگاه اندک سنه ثنین و تسعمائه و م».

در پایان مصیبت‌نامه: «تم الكتاب بعون الملك الوهاب حادی عشر ربیع الآخر سنه‌ی سبع و تسعین و ثمانمائه به مقام قدسیه‌ی مقدسه‌ی مهرآباد نیشابور صنیت عن الزلازل والفتور علی بن حیدر القاسمی و م» در پایان منطق الطیر: «تم الكتاب بعون الملك الکرم الوهاب فی عاشه شهر رجب المرجب سندی احادی عشر و تسعمائه فی جوار قدسیه‌ی مقدسه‌ی مهرآباد نیشابور علی بن حیدر القاسمی و م» الغنی علی بن حیدر القاسمی غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه و بحمد الله تعالی والصلوة نبیه المصطفی و اله المجتنبی و م».

پیدا است که این مجموعه را در ۱۹ محرم ۸۹۷ و ۱۱ ربیع الثانی ۸۹۷ و ۲۰ جمادی الاول ۹۰۲ و ۱۰ رجب ۱۱ علی بن حیدر قاسمی به پایان رسانیده است.

اسرارنامه را در «روضه‌ی متبرّکه‌ی قدسیّه‌ی مقدّسه‌ی قریه‌ی مهرآباد نیشابور»، مصیبت نامه را در «مقام قدسیّه‌ی مقدّسه‌ی مهرآباد نیشابور» و منطق الطّیر را در «جوار قدسیّه‌ی مقدّسه‌ی مهرآباد نیشابور» نوشته است. چنان که از فرهنگ جغرافیایی ایران (ج ۹، ص ۴۱۰) برمی آید اکنون یگانه جایی که به نام مهرآباد در اطراف نیشابور آباد است، «مهرآباد شهرک» نام دارد و دهی است در ناحیه‌ی ریوند در حومه‌ی شهر در شش کیلومتری غرب نیشابور. گویا در این تاریخ میان ۸۹۷ و ۹۱۱ در این مهرآباد یا مهرآباد دیگری به همین نام در نزدیکی شهر نیشابور بُقعه‌یی و زیارتگاهی بوده که آن را «قدسیّه‌ی مقدّسه» می‌گفت‌اند و چنان می‌نماید که مرقد یکی از بزرگان تصوّف بوده است. ابن جریر حیدری تاسمی قسمت غزلیات این کتاب را در ۲۰ جمادی الاوّل ۹۰۲ در «غازرگاه» به پایان رسانیده است.

غازرگاه همان محله‌ی معروف سورهات است که مرقد عبدالله انصاری عارف مشهور در آن جاست و از معارف این زیارتگاه‌ها بوده و هست و به همین جهت، کاتب نام آن را «غازرگاه انصاری» نوشته است.

۲. مجموعه‌یی ست شامل منتخبات اشعار سعدی و مولانا جلال الدین و فریدالدین عطار و فخرالدین عراقی و سعدی و همایون دین میریزی و بعضی از رباعیات به شماره‌ی ۲۳۸ در کتابخانه‌ی حالت افندی در استانبول که عکس آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران هست. این مجموعه تاریخ ندارد، اما رسم الخط آن می‌رساند که در قرن هشتم در ایران نوشته شده است. این مجموعه را نیز با نسخه‌های دیگر مقابله کرده‌ام و نکته‌ی تازه‌یی که در آن هست این است که، کاتب مجموعه‌یی از رباعیات مختارنامه‌ی عطار برگزیده است و در پایان قصاید و غزلیاتی که نقل کرده، یک رباعی هست که در آن مجموعه چنین آمده است: «وله سقی الله ثراه در وقت شهید شدن:

معشوق به تیغ دست برد، ای دل، هین! بر بند دو چشم و خوش به زانو بنشین
و آنکه به زبان حال می‌گوی که نوش زهر از کف دوست، شربت باز پسین»

۳. ملا محمد صوفی مازندرانی که در آمل متولد شده و چندی در شیراز زیسته و پس از سفرهایی در ایران در زمان جلال‌الدین اکبر به هند رفته و در احمدآباد ساکن شده و مدتی نیز در اجمیر زیسته است و در سر هند در سال ۱۰۲۲ یا ۱۰۳۵ در گذشته است، در اجمیر در سال ۱۰۰۷ به تدوین تذکره‌ی به نام «بتخانه» به دستبازی حسن بیک خاکی بخش گجرات آغاز کرده و در سال ۱۰۱۱ آن را به پایان رسانیده است. سپس در سال ۱۰۲۱، عبداللطیف بن عبدالله عباسی گجراتی، مؤلف معروف «لطایف المعنوی من حقائق المثنوی» و «مرآة المشرع» و «انف اللغات» در لغات مثنوی و «لطائف الحقائق من نقائس الدقائق» و «شرح حقایق سنایی» آن را تکمیل کرده است. این کتاب تذکره‌ی مبسوطی است شامل تراجم مختصر از شاعران پارسی زبان و منتخبات بسیار از صد و بیست و شش تن از ایشان و امتیاز خاصی که دارد این است که، مؤلف نسخه‌های بسیار کامل از دواوین شاعرانی که از سخنان ایشان اختیار کرده، در دست داشته است که هم‌اکنون از بسیاری از آنها اثری نیست. از آن جمله، بسیاری از غزلیات علامه درج کرده که در نسخه‌های دیگر نیافتم.

آنچه از این غزلیات بیش از چهار بیت داشت، در متن این کتاب جادادم و آنچه کمتر از آن است، پس از این خواهد آمد. از این کتاب نسخه‌ی در دو مجلد به شماره‌ی ۱۲۰ و ۱۳۲ جزو کتاب‌های سید محمد صادق طباطبایی در کتابخانه‌ی مجلس شورای ملی ایران شامل هشتاد هزار بیت هست که در هند نوشته شده که نسخه‌ی بسیار معتبر و تائید‌آمیزی کامل است. نسخه‌ی دیگر از این کتاب در کتابخانه‌ی دانشگاه اسلامی علی‌گره در هندوستان هست که آن را

تجزیه کرده و گاهی قسمتی از آن را که از یک تن از شاعران است و گاهی قسمت دیگر را که شامل اشعار چندی از ایشان است، جداگانه جلد کرده‌اند و آنچه مربوط به عطار است، متأسفانه آسیب دیده و قسمت‌هایی از آن در نتیجه‌ی رطوبت محو شده و از میان رفته است.

این مجلد به شماره‌ی ۸۱، ۱۰۴-۱۰۵ شامل اشعار اوحدی و قاسم انوار و مولانا و عطار و غربی و ظهیر فاریابی و کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی است. در نتیجه‌ی این قیاس‌ها بر من ثابت شد که نسخه‌ی کامل از دیوان عطار که کمبودی در آن ندارد، نیست و هر نسخه‌ی نسبت به نسخه‌ی دیگر کم و کاستی دارد. تا آنکه در اشعار اوحدی برخوردیم که پیداست ابیاتی از غزل‌هایی بوده که بازمانده‌ی آنها در جایی نافته‌ام و آن ابیات به ترتیب حروف هجا بدین گونه‌اند:

نمی‌دانم طریق راه طامات مراد می‌باب و مسکن خرابات
 گهی بامی‌گسارم آنده خویش دهی جام باشم در مناجات
 طریق عشق چون باشد که هرگز نیابد اشق از معشوق حاجات؟

□

لعل گل رنگت شکر بار آمده است قسم من ز آن گل همه خار آمده است
 چشمه‌ی نور است آن رویت ولیک آن دو لب یک دانه‌ی نا آمده است

□

فانی شو از این هستی، ای دوست! بقا این است

ز آن راه هوا تاکی؟ راحت به خدا این است

دوری طلب از کثرت، بگریز از این وحشت

یک‌رنگ شو از وحدت، ای دوست! بقا این است